Vrijheid Gelijkheid Broederschap

het (provisionele) comité civiel in gouda, 1795–1798

Henry Hermsen

Frankrijk verklaarde in 1793 de oorlog aan Engeland en de Nederlanden. Na aanvankelijk succes werden de Fransen teruggeslagen. Maar eind 1794 veranderde de situatie weer en trok het Franse leger onder leiding van Charles Pichegru de Republiek binnen. Meestrijdende patriotten, die na de Pruisische inval in 1787 naar Frankrijk waren gevlucht, wilden zo snel mogelijk Holland bevrijden van de orangisten. Geholpen door de winterse omstandigheden – de grote rivieren waren dichtgevroren – verliep de opmars voorspoedig. Op 17 januari 1795 kwamen in Leiden en Amsterdam patriottische comités in actie. Zij zetten de Oranjegezinde regenten af en benoemden provisionele besturen.[1] Stadhouder Willem V vluchtte naar Engeland. De Fransen en de patriotten werden door het volk begroet met vlaggen, liederen en dansen rond de vrijheidsboom.

De Fransen, een beetje beduusd van het revolutionaire elan in de Republiek, erkenden de Bataafsche Republiek als zelfstandige staat en op 16 mei 1795 werd er een vredesverdrag gesloten. Tegelijk werd er een verbond gesloten dat Nederland verplichtte tot deelname aan de oorlog en dat Frankrijk het recht gaf hier troepen te legeren.[2]

Sans culottes

De orangistische regenten werden vervangen door vertegenwoordigers van het volk. In navolging van de Fransen werd het gemeentebestuur omgedoopt tot Municipaliteit. Maar niemand wist goed hoe de volksvertegenwoordiging verder moest worden ingevuld. De steden zagen zich als dragers van de revolutie en namen daarom ook de vrijheid zelf hun bestuur in te richten. Er werden allerlei comités opgericht, zoals een Comité van Waakzaamheid of een Comité van Financiën. In Gouda nam het provisionele Comité Civiel voor de uitvoering

1. C.H.E. de Wit, 'De Noordelijke Nederlanden in de Bataafse en de Franse Tijd 1795-1813', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 11 (Weesp 1983) 158.
2. De Wit, 'Noordelijke Nederlanden' 159.

van het algemeen bestuur de plaats in van het college van burgemeesters. De burgemeesters konden naar huis gaan en op de vraag of ze daarbij bescherming wilden, antwoordden ze '...dat zij zich volkomen verlieten op de Deugd der Burgerije, en de verdere schikkingen der Burger-commissie, en geen verder Geleide verlangden.'[3]

In dit artikel zal ik beschrijven waar het (provisionele) Comité Civiel in Gouda zich mee bezig hield. Daartoe zal ik de notulen van het (provisionele) Comité Civiel bespreken. Deze notulen omvatten een periode van iets meer dan 3 jaar, van januari 1795 tot maart 1798.

Ordelijke revolutie

Op 24 januari hadden de patriotten in Gouda de macht overgenomen in de gemeenteraad,die bij deze gelegenheid werd omgedoopt tot de Municipaliteit. Enkele tegenstribbelende Oranjegezinden werden gedwongen de vergadering te verlaten.[4] Twee dagen later trokken de Franse troepen Gouda binnen. De Franse soldaten waren een haveloos stelletje, sansculottes genoemd omdat ze nauwelijks kleding hadden. Gouda was verantwoordelijk voor het voeden en kleden van deze soldaten. De Municipaliteit vroeg iedere Goudse burger om twee of meer hemden. Begin februari waren er 1117 hemden ingezameld. Voor de kinderen van het Aalmoezeniershuis had dat nog een voordeeltje opgeleverd, want op 9 februari besloot het provisionele Comité Civiel hen een extraatje van dertien gulden te geven voor het naaien van de hemden.[5]

De Municipaliteit stelde het provisionele Comité Civiel in dat zijn eerste vergadering hield op 29 januari 1795, 'het eerste jaar der vernieuwde Bataafsche Vrijheid'.[6] Onder de woorden Vrijheid Gelijkheid Broederschap, geschreven in sierlijk krullende letters, startten de notulen van het provisionele Comité Civiel. Eén van de leden was Gerard Carel Coenraad Vatebender, rector van de Latijnse school en redacteur van de Goudsche Courant. Hij werd ook lid van de Eerste Nationale Vergadering. Later vertrok hij naar Den Haag waar hij commies werd van het Comité van Marine.

De eerste daad van het provisionele Comité Civiel was het uitnodigen van de secretaris van de gemeente. Ze vroegen hem om alle papieren en gelden van de burgemeesters over te dragen. De secretaris, Vincent van Eijck, vroeg uitstel om alles te kunnen ordenen, waarop het Comité hem een dag de tijd gaf om alles in gereedheid te brengen. De volgende dag kwam Van Eijck inderdaad terug met de verlangde spullen. Uit de door hem opgestelde balans bleek dat de gemeente 9077 gulden 13 stuivers in contant geld had en dat er nog 984 gulden betaald moest worden.[7] Zelden zal een revolutie ordelijker zijn verlopen. Overigens paste dit wel in het landelijke beeld. Kossmann schrijft: 'Het was alles merkwaardig rustig verlopen. De goedaardigheid en naïviteit van de revolutionairen was indrukwekkend.'[8]

Op 5 februari 1795 kwamen Adriaan van Steel en Pieter de Munnik, 'gecommitteerd zijnde uit de Burgerije', naar het Comité om te melden dat de burgers graag de vergaderingen van het Comité wilden bijwonen. Na overleg werd besloten dat er twaalf personen uit de burgerij zouden worden aangewezen die bij toerbeurt de vergaderingen mochten bijwonen: '...deze commissie zal de vergadering bijwonende zo lang ze duurt, haare goedkeuring off afkeuring van het geresolveerde niet mogen te kennen geven...'.[9] De burgers mochten dus aanwezig zijn, maar dan moesten ze wel verder hun mond houden. Er is verder in de notulen dan ook niets meer over terug te vinden.

3. J. Wagenaar e.a., *Vaderlandsche historie vervattende de geschiedenissen van de Vereenigde Nederlanden,* deel 28 (Amsterdam 1802) 223.
4. R. van der Wal, 'Sterke overheid en mondige burger', in: P.H.A.M. Abels, K. Goudriaan, N. Habermehl, J.H. Kompagnie (red.), *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis* (Hilversum 2002) 556.
5. Streekarchief Midden-Holland (SAMH), Oud archief (OA) Gouda, inv. nr. 248 'Notulen van de vergaderingen van het comité civiel, 29 jan 1975 – 10 maart 1798' , f 5v (1795).
6. Ibidem, f 1 (1795).
7. Ibidem, f 3 (1795).
8. E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België* (Amsterdam 1976) 50.
9. SAMH, OA Gouda, inv. nr. 248 , f 4v (1795).

Ontevredenheid

De gemeente had moeite om haar inkomsten veilig te stellen. Een belangrijke inkomstenbron waren de verpondingen, een belasting op onroerende goederen. De ontvanger van de verpondingen, Van Teijlingen, meldde op 17 februari dat nog maar weinig burgers hadden betaald. Zij waren toen al een maand te laat met betalen. Niettemin besloot het provisionele Comité Civiel nog een maand uitstel te verlenen. In maart overhandigde Van Teijlingen vervolgens aan het provisionele Comité Civiel een lijst met namen van burgers die nog moesten betalen en hoeveel zij nog schuldig waren. Het provisionele Comité Civiel gaf opnieuw uitstel. Ditmaal kregen de wanbetalers tot half mei de tijd. Maar de ontvanger werd opgedragen ondertussen zoveel mogelijk betalingen te innen, '...en vooral van die Burgers welke hij oordeeld best in staat te zijn hunne agterstalligen verpondingen te voldoen'.[10]

Op 30 mei 1795 werd aan Van Teijlingen toestemming gegeven om aan degenen die daarom verzocht hadden nog eens 14 dagen uitstel te verlenen en van alle anderen die nog niet betaald hadden, zonder enig pardon hun percelen te verkopen. Zo was er dus in totaal zo'n vijf maanden uitstel van betaling gegeven.

Dansen rond de vrijheidsboom (Streekarchief Midden Holland)

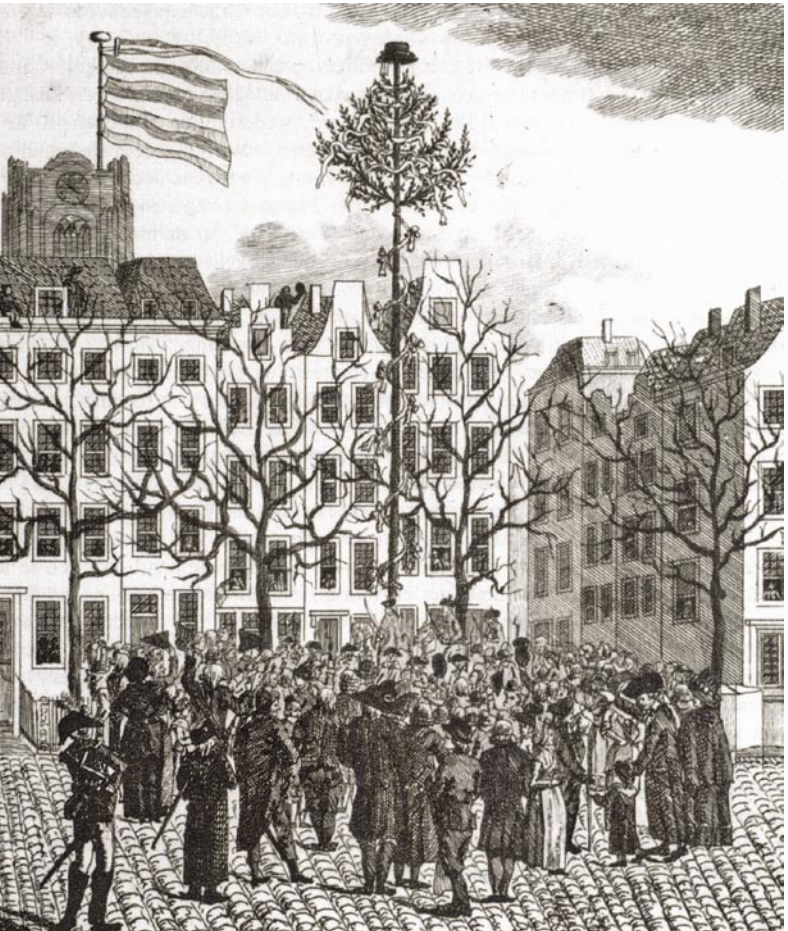

Het provisionele Comité Civiel wilde dat alles in de stad zoveel mogelijk op eenzelfde manier doorging. Voor zover dit mogelijk was kon een ieder zijn functie behouden. Zo ook de wijkmeesters. De wijkmeesters hadden niet alleen als taak om de dagelijkse gang van zaken in hun wijk te behartigen, maar ook om toezicht te houden op het gedrag van de bewoners en de armenzorg te regelen. Het Comité Militair klaagde echter dat '...de meest nog al in functie zijnde wijkmeesteren grotendeels oorzaak waren van de veelvuldige klagten over de inkwartiering bij onze Burgerij...'[11] Het Comité Militair vroeg daarom om die wijkmeesters te ontslaan. Hoewel het provisionele Comité Civiel eigenlijk vond dat ze nog geen benoemingen kon doen, werden er toch twee lijsten opgesteld. Eén lijst met de namen van de wijkmeesters waarbij vermeld werd of ze ontslagen of herbenoemd zouden worden en een andere lijst met de namen van personen die gevraagd zouden worden wijkmeester te worden. Er werden bodes uitgezonden die dit aan iedereen bekend moesten maken. Twee dagen later werden tijdens de vergadering de nieuwe wijkmeesters aangesteld.

Er was blijkbaar nog meer gemor over de Franse troepen, want de vervoerders werd de wacht aangezegd. Het gilde van de vervoerders moest zorgen voor het transport van personen en goederen binnen en buiten de stad. Zij hadden blijkens de notulen al vaker geklaagd dat zij steeds hun paarden en rijtuigen beschikbaar

10. Ibidem, f 21v (1795).
11. Ibidem, f 10 (1795).

moesten houden. Hen was te verstaan gegeven dat ze moesten meewerken maar er bleven dagelijks problemen over ontstaan. Het Comité Civiel nam daarom een resolutie aan waarin van de voerlui en verhuurders van rijtuigen werd geëist dat vorderingen van paarden of rijtuigen '...door hun op de prompste en spoedigste wijze zullen worden verzorgd, zonder zij verder als voor deze te bedienen van een enig uitvlugt, op poene van manquement te verbeuren het regt harer admissie; zullende daarenboven nogtans hare paarden en rijtuigen ten diensten als boven worden geëmployeerd...'[12]. Bovendien konden ze ook nog door de Franse commandant gestraft worden als ze in gebreke bleven. Hierna is in de notulen geen sprake meer van klachten, dus misschien heeft deze strenge stellingname geholpen.

De vervoerders kregen echter wel toestemming om hun tarieven te verhogen, maar dan alléén voor passerende vreemdelingen. Zij mochten dat niet doorberekenen aan de burgers van Gouda of mensen die bij Goudse burgers logeerden.

Groot Schippersgilde

De binnenvaart was belangrijk voor Gouda. Jaarlijks passeerden meer dan 8000 schepen de Goudse sluizen. De schippers waren verenigd in diverse gilden, zoals het Groot Schippersgilde waarbinnen de eigenaren van de grotere schepen verenigd waren.[13]

Binnen het Groot Schippersgilde rommelde het nogal. Eerst kreeg het Comité Civiel een brief met klachten van het gildebestuur over Arij Blanken Dirkz., een lid van het gilde. Het Comité besloot daarop deze brief eerst aan hem door te zenden voor commentaar. Nadat Arij Blanken had gereageerd werd de kwestie een week later in de zitting van het Comité Civiel behandeld. Arij had blijkbaar ook nogal wat klachten over het bestuur van het gilde, met name over buitensporige uitgaven door het bestuur. Maar zoals hiervoor al vermeld, het Comité vond dat in principe voorlopig alle besturen onveranderd moesten blijven. Er werd Arij Blanken wel een advies gegeven: '...wanneer hij klagten had tegens ijmand in 't bestuur van 't Gilde zijnde, zig dienaangaande zoude addresseeren bij de Justitie'.[14]

Arij koos voor een andere strategie. Samen met anderen schreef hij een brief aan het provisionele Comité Civiel waarin hij nog eens omstandig zijn bezwaren tegen het bestuur beschreef en aangaf dat de briefschrijvers met '...regtaardig Bataafsch Bloed bezield zijn'.[15] Ze rekenden voor dat het bestuur de laatste jaren buitensporig veel geld voor zichzelf had uitgegeven, tot bijna 400 gulden per jaar. Volgens berekening van Arij en de zijnen was 200 gulden redelijk. Dat bedrag was toereikend om de overlieden en de dekens een toelage te geven, vergaderingen te houden en de rekeningen te betalen.

Bovendien betoogden Arij en zijn medestanders dat het bestuur niets gedaan had voor armlastige leden van het gilde en dat er gelden werden misbruikt voor verkeerde doelen. Als klap op de vuurpijl zat volgens Arij één deken onwettig in het bestuur van het gilde '...als zijnde beurtman van Westzaan op deze stad, nergens is er een voorbeeld van zulke strijdigheid'.[16]

Er werd gevraagd het bestuur van het gilde af te zetten en zes nieuwe leden te installeren. Zover wilde het provisionele Comité Civiel toch echt niet gaan. Wel besloot het Comité dat er voortaan twee leden van het gilde aanwezig moesten zijn bij vergaderingen van het bestuur en dat het bestuur inderdaad niet meer dan 200 gulden per jaar voor zichzelf mocht uitgeven.[17]

'Chineesche schimmen'

In maart 1795 werd er een nieuwe Municipaliteit gekozen. Volgens Muylwijk ging het er allerminst democra-

12. Ibidem, f 12v (1795).
13. R.G. de Neve, 'De nijverheid domineert', in: P.H.A.M. Abels, K. Goudriaan, N. Habermehl, J.H. Kompagnie (red.), *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis* (Hilversum 2002) 363.
14. SAMH, OA Gouda, inv. nr. 248, f 9 (1795).
15. Ibidem, brief Arij Blanken Dirkzoon e.a., bijgebonden tussen f 18 en 19.
16. Ibidem.
17. Ibidem, f 18v (1795).

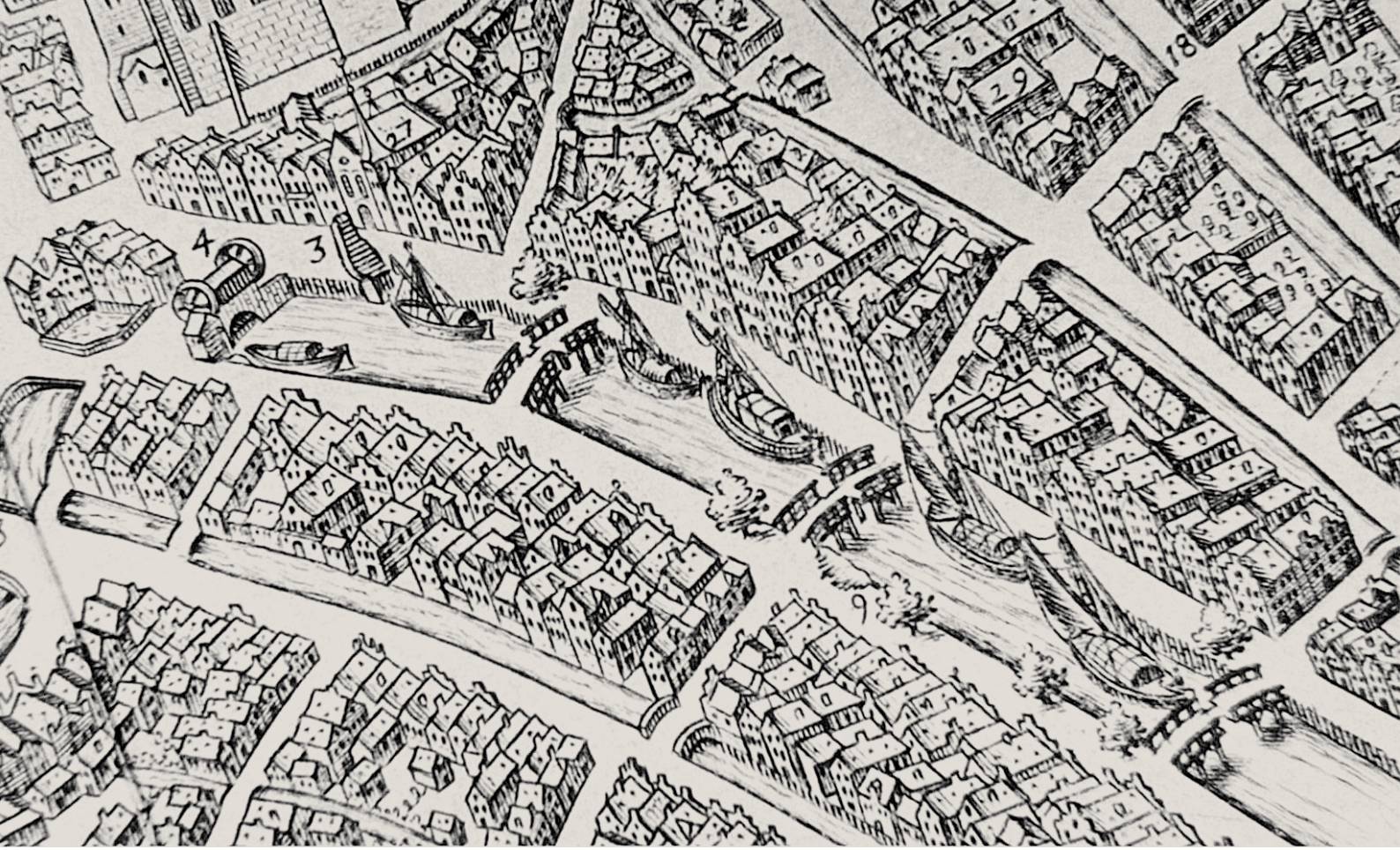

Scheepvaart in Gouda (Streekarchief Midden Holland)

tisch aan toe. Alleen patriotten mochten stemmen. De stembriefjes moesten ondertekend worden. Vervolgens werden de gekozen leden onder klokgebeier en kanonsalvo's in een optocht met grenadiers en muzikanten naar het stadhuis gebracht. Dat was volgens Muylwijk toch wel het bewijs dat '...de zoo hoog geloofde leus "gelijkheid" in de praktijk slechts een phrase bleek te zijn'[18].

Op 28 maart 1795 werd er door de nieuwe Municipaliteit ook een nieuw Comité Civiel benoemd.[19] Daarmee kon het voorvoegsel 'Provisionele' vervallen.

Meer en meer bestond het werk van het Comité Civiel vooral uit het verlenen van vergunningen voor zaken als een handel in koffie, thee, boter, azijn en brandhout of het beginnen van een 'Kleijn Kinder School'. Daarnaast kregen diverse mensen toestemming om in de stad te wonen nadat ze de eed als poorter hadden afgelegd.

Toen de jaarmarkt in juli 1795 weer aanstaande was, gaf het comité diverse vergunningen af om een 'theater' op te zetten waarin iemand als 'operateur' werkte,

18. P.D. Muylwijk, 'Eerbewijzen aan de nieuwe raadsleden van Gouda', *Goudsche Courant*, 7 januari 1939.
19. SAMH, OA Gouda, inv. nr. 248, vanaf hier zijn de folio's in 1795 niet meer genummerd.

mits het Chirurgijnsgilde akkoord was. Ook werd er toestemming verleend om met 'marionetten en Chineesche schimmen', wassen beelden en 'vreemde vogeltjes' op de jaarmarkt te staan.[20]

Het Comité Civiel schroomde ook niet om zijn burgers streng aan te spreken. Van enige huizen op de Oosthaven was de bijhorende kade ingestort. De eigenaren waren nalatig in het opruimen van het puin. Dit belemmerde de scheepvaart. Het Comité Civiel sommeerde deze eigenaren op 27 augustus 1795 om binnen drie weken het puin op te ruimen, anders zou de stad dat op hun kosten doen. De 'Fabriecqmeesteren' kregen opdracht, bij in gebreke blijven, direct te beginnen met de werkzaamheden.

Voor een goed functioneren van de stad was het ook nodig aandacht te besteden aan de minder verheven aspecten van het leven. Om vervuiling tegen te gaan moest bijvoorbeeld de ontlasting van de burgers op een nette manier worden afgevoerd. Aan Gilles Bust werd voor twee jaar het alleenrecht gegeven om '...den beer uijt de secreeten binnen deze stad...' te vervoeren. Er werden drie voorwaarden gesteld; hij moest vooraf 24 gulden betalen, hij mocht alleen werken tussen tien uur 's avonds en vijf uur 's morgens, en hij moest zijn schip buiten de stad in de IJssel leggen.[21]

De verkoop van brandhout vond plaats achter de Waag. Het Comité Civiel besloot dat de verkopers voortaan moesten gaan betalen voor het opruimen na afloop. De venduemeester Frederik van Houten kreeg opdracht van iedere verkoper twee stuivers te vorderen, '...en des noods van hun verkogt brandhoudt in te houden...'[22], zodat met de opbrengst het plein achter de Waag kon worden opgeruimd.

Nieuw benoemde leden

Na een jaar (op 30 maart 1796) werd door de Municipaliteit een nieuw Comité Civiel benoemd. Ze hadden elkaar met hun nieuwe functie 'op 't welmeenenst'[23] gefeliciteerd. Ze spraken af drie keer per week te vergaderen, op maandag, woensdag en zaterdag, om elf uur 's morgens. Zo nodig zouden ze extra vergaderingen houden als er zaken waren die geen uitstel duldden.

Vatebender, door Muylwijk beschreven als '...de man die sedert eenige jaren ijverig propaganda gemaakt had voor het versjacheren van z'n vaderland...'[24], kwam niet terug in het Comité. Hij was inmiddels naar Den Haag verhuisd. Hij was, zoals eerder vermeld, commies bij het Comité van Marine geworden.

In het schuitenvoerdersgilde waren de beurtschippers verenigd die een lijndienst op Amsterdam en Leiden onderhielden. Het Comité Civiel constateerde dat sommige van de schippers op het Amsterdamse Veer niet de moeite namen om zelf mee te varen en toezicht te houden op de handel. Dat lieten ze aan hun knechts over. Het Comité vond dit ongepast. De handel met Amsterdam was van zoveel belang dat het Comité de schippers gelastte '...om in persoon met hunne schuyten mede te moeten vaaren, en het veer met die vigilantie, als de nuttigheijd en het belang vordert, waar te nemen...'[25]. Tegen schippers die dit nalieten werden maatregelen in het vooruitzicht gesteld.

Tijdens de vergadering van 9 april 1796 kwam de kwestie van de vroedvrouw Anna van Hensbeek ter sprake. Er was een klacht van het 'Collegie van de vroedkunde' binnen gekomen over het 'wangedrag' van deze vroedvrouw. Van Hensbeek had namelijk Geertruij Koek geholpen bij de bevalling van een onecht kind en verzuimd haar de verplichte vraag te stellen wie de vader was geweest. Om die reden werd Van Hensbeek verboden binnen de stad of haar jurisdictie nog een verlossing te doen of ook maar iets dat met verloskunde te maken had. Het Collegie van de vroedkunde kreeg toestemming dit aan Anna

20. Ibidem, vergaderingen 14, 16 en 20 juli 1795.
21. Ibidem, f 5v (1796) (In 1796 begint de telling van de folio's weer bij 1).
22. Ibidem, f 10v (1796).
23. Ibidem, f 15v (1796).
24. P.D. Muylwijk, 'Gemeenteraadsverkiezing te Gouda in 1795', *Goudsche Courant* 24 december 1938.
25. SAMH, OA Gouda, inv. nr. 248, f 17 (1796).

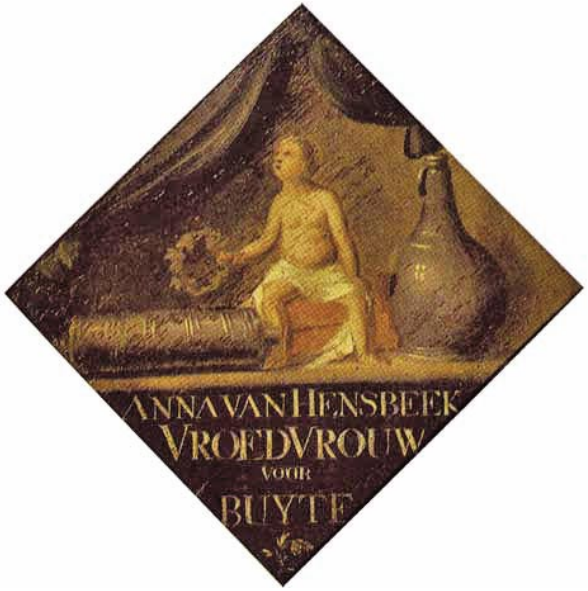

Uithangbord van Anna van Hensbeek (Streekarchief Midden-Holland)

van Hensbeek te melden en te zorgen dat zij zich er aan zou houden.[26] Anna van Hensbeek vestigde zich daarop net buiten de stad. Ze stond blijkbaar goed bekend want zij bouwde een grote praktijk op. In 1798 kreeg zij weer toestemming om haar vak ook binnen Gouda uit te oefenen.

Kalf met vijf poten

In juli 1796 werden er weer verschillende vergunningen voor de jaarmarkt afgegeven. Dit keer waren er geen operateurs bij. Wel werd er toestemming gegeven voor een marionettenspel en een Jan Klaassenspel. Iemand kreeg toestemming voor een spel van 'in wasch geboetseerde schilderijen'. Er waren meerdere koorddansers. Daarnaast mocht iemand met een 'Kleijnmannetje' op de jaarmarkt staan, en een ander met een 'Steeneeter'. Er viel dus veel te bewonderen voor de Goudse burgers. Heel bijzonder zal ook de tent zijn geweest, waarin 'de eluminatie [sic] der stad Amsterdam' werd vertoond. Mogelijk was hierbij sprake van een soort (grote?) toverlantaarn. Als klap op de vuurpijl kreeg Arie van Veen toestemming om een tent op te zetten waarin hij een kalf toonde met twee monden en vijf poten.[27]

Behalve tijdens de jaarmarkt trokken Gouwenaren er ook op feestdagen op uit. De overman en deken van het 'Amsterdamsche Volk Schuytenveer' kreeg toestemming om '...bij extraordinaire tijden, bijzonder op paasche, pinxter, Goudsche en Rotterdamsche Kermissen...', wanneer het extra druk was, extra boten te laten varen. Hij mocht met de commissaris van de Jagers afspreken dat hij zoveel Jagers in zou zetten als nodig was om alle boten te laten varen, '...voor een Jaagloon van een gulden tien stuyvers...'. Als er niet genoeg Jagers waren, mocht iedereen in dienst genomen worden.[28]

En de reizigers kregen natuurlijk wel eens trek in wat lekkers, bijvoorbeeld een glas bier. Jan Trip, die huurder was van het Moordrechtse Verlaat, kreeg toestemming om '...aldaar een soopje te mogen verkoopen, als mede om de Luyden met een glas bier te mogen gerieven...'[29]. Voorwaarde was wel dat hij jaarlijks opnieuw om toestemming zou vragen.

Overigens was het blijkbaar ook wel eens haat en nijd op het water. De commissaris van het Dordtsche Veer klaagde dat andere schippers het laden en lossen van de Dordtse schepen belemmerden. Hij kreeg toestemming deze schippers op te dragen zich te verwijderen zodat de Dordtse schepen ongehinderd hun gang konden gaan. Als ze niet gehoorzaamden, konden ze een boete van drie gulden krijgen.[30]

Maar er waren ook nog andere belemmeringen voor de schepen. In januari 1797 kregen de schippers die op Rotterdam voeren toestemming om '...gedurende de tegenwoordige beletselen van het IJs in de plassen, de groote Sluijs, en vervolgens de IJssel te mogen passeeren'.[31]

26. Ibidem, f 17v (1796).
27. Ibidem, f 33-36 (1796).
28. Ibidem, f 36v (1796).
29. Ibidem, vergadering 6 maart 1797 (folio's in 1797 en 1798 zijn niet genummerd)
30. Ibidem, f 41v (1796).
31. Ibidem, vergadering 4 januari 1797.

‘Onderlinge vriendschap en eensgezindheijd’

In maart 1797 vonden weer de jaarlijkse benoemingen van de leden van het Comité Civiel plaats. ‘Onder betuyging van onderlinge vriendschap en eensgezindheijd’[32] werden de werkzaamheden gestart. De vergaderingen bleven op dezelfde tijdstippen plaatsvinden.

De jaarmarkt bleef een speciaal moment in de stad. Er kwamen weer diverse mensen die iets bijzonders wilden tonen. Er kwam een groep koorddansers en voltigeerders (die deden acrobatische toeren op een paard). Verder waren er wassen beelden, een Jan Klaassenspel, een marionettenspel en een malle molen. Hoewel er dit jaar blijkbaar geen bijzonder kalf te zien was, was het optreden van de ‘Amsterdamsche Nationaele Stads Toneellisten’ misschien ook wel heel bijzonder.[33]

Verder kregen de vergaderingen in dit laatste jaar een zekere routine. Regelmatig werden de prijzen van het graan vastgesteld, mensen kregen toestemming om een winkel te beginnen, nieuwe burgers legden de eed als poorter af. Er werden mensen benoemd als zakkendrager, jager of voerman. De besturen van de verschillende gilden werden aangesteld. Het lijkt erop dat het leven min of meer weer zijn vaste beloop nam.

Besluit

De revolutionaire leus ‘Vrijheid Gelijkheid Broederschap’ leek het begin van een nieuwe tijd aan te geven. Maar twee jaar later was er van revolutionaire geluiden in de notulen van het Comité Civiel geen sprake meer. Van de revolutie van januari 1798, waarbij radicalen het bestuur van het land overnamen, is in de notulen niets terug te vinden. Na maart 1798 houden de notulen simpelweg op en kwam er een eind aan het Comité Civiel. Maar het lijkt er op dat het revolutionaire vuur bij de leden van het Comité Civiel al veel eerder was gedoofd. Het was *business as usual*.

Moordrechts Verlaat (Streekarchief Midden Holland)

32. Ibidem, vergadering 29 maart 1797.
33. Ibidem, vergaderingen van 17 juli tot en met 31 juli 1797.